

KÖNYVISMERTETÉS

Kétnyelvűség: variabilitás és változás magyarországi közösségekben

Borbély Anna: *Kétnyelvűség: variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest: L'Harmattan, 2014. hány oldal¹

Kétnyelvűség, etnikai kisebbség és magyarság: e három fogalomról először talán a határon túli régiók magyar beszélőközösségei juthatnak eszünkbe. Ez az asszociáció részben annak az összehangolt kutatómunkának is köszönhető, amely közel két évtizede intenzíven folyik a határon túli nyelvészeti kutatóintézetekben (a Termini Kutatóhálózatba tartozó nyelvészeti intézetekre gondolok első sorban). Ezeknek a kutatásoknak, s maguknak az intézeteknek a bölcsője azonban az MTA Kisebbségkutató- és Nyelvtudományi Intézete volt, csakúgy, mint a magyarországi kisebbségekkel foglalkozó kutatásoknak is. Tehát a három fogalomról a Magyarországon élő kétnyelvű közösségek is eszünkbe kell, hogy jussanak.

Több mint két évtizede Borbély Anna, az MTA Nyelvtudományi Intézete Többnyelvűségi Kutatóközpontja kutatójának neve fémjelzi a magyarországi románok nyelvhasználatáról szóló szociolingvisztikai kutatásokat. A szakmában alapműnek számító, 2001-ben megjelent *Nyelvcseré* című monográfiájában Borbély Anna a magyarországi Kétegyházán élő (ős)honos román közösségben végzett első reprezentatív szociolingvisztikai kutatás eredményeiről számol be. A 80-as években, a 90-es évek elején indult magyar vonatkozású kétnyelvűségi alap kutatások lassan beérnek arra, hogy longitudinális vizsgálatokat lehessen

végezni. Ezért 2011-ben követéses jellegű kutatásként² megismételték Kétegyházán a vizsgálatot, az összehasonlított eredményeket a *Constructions and Discourses of Multilingualism in East-Central Europe* sorozat 2. köteteként 2014 tavaszán megjelent *Kétnyelvűség: variabilitás és változás magyarországi közösségekben* c. monográfiában olvashatjuk (sorozatszerkesztő: Bartha Csilla). De igazából sokkal többet kapunk ebben a munkában, mint egyetlen közösség kétnyelvű nyelvhasználatának húsz évet átfogó többdimenziós nyelvhasználati térképét, ugyanis hat magyarországi közösség (német, beás, szlovák, román, roma és szerb) körében végzett összehasonlító szociolingvisztikai vizsgálatok³ eredményeit tárja elénk a dolgozat. Ilyen tekintetben tehát egy egyedülálló és hiánypótló kötetet vehet kezébe az olvasó.

A személyes hangvételű *előszó*, s a *köszönetnyilvánítások* után a könyv első nagy *bevezető* fejezetében a kétnyelvűség és többnyelvűség fogalmával, a kétnyelvűség kutatásban bekövetkezett változásokkal ismerkedhet meg az olvasó. Borbély Anna kellő kritikai hozzáállással úgy interpretálja a klasszikus és a kurrens szakirodalmat, hogy azok is találkozhatnak új ismeretekkel, akik hivatásszerűen a kétnyelvűség kutatással foglalkoznak, akik pedig most ismerkednek ezzel a területtel, tájékozódhatnak az alapfogalmakról. A kétnyelvűségi alap kutatások mellett a magyar vonatkozású vizsgálatok kezdeteiről is átfogó képet kaphatunk a viszonylag rövid terjedelem ellenére, s arról is, hol tartá-

² *LongBiLing* kutatás és adatbázis, vö. Borbély Anna: A kisebbségi nyelv megőrzését elősegítő faktorok Méhkeréken. In: Borbély Anna (szerk.) *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztály, 2000: 45–53; és Borbély Anna: Variabilitás és változás: a nyelvcsere kutatása longitudinális módszerrel. In: Márku Anita–Karmacs Zoltán (szerk.) *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – Hodinka Antal Intézete, 2011: 314–323.

³ A már említett *LongBiLing*, valamint „A nyelvi másság dimenziói” – *MaBiLing* kutatás és adatbázis, vö. Bartha Csilla: A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei – egy országos szociolingvisztikai-kétnyelvűségi vizsgálatról. In: Hajdú Mihály–Keszler Borbála (szerk.) *Köszöntő Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete–Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2003: 304–311. és Bartha Csilla: *A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei című kutatás zárójelentése*. Budapest, „A nyelvi másság dimenziói archívum” – MaBiLing adat- és hangtár – MTA NYTI TKK. Kézirat. 2004.

¹ Sorozat: *Constructions and Discourses of Multilingualism in East-Central Europe*, ISSN 2064-3764; 2.

nak most a kutatások, milyen irányban haladhatnak tovább. A bevezető fejezet részletesebben a kétnyelvűség három aspektusát járja körül: az egyéni kétnyelvűséget, a közösségi és a társadalmi kétnyelvűséget, valamint a kétnyelvű beszédet. A szerző „John V. Edwards megállapítását meghatározó kiindulópontként tartja szem előtt. Eszerint, kétnyelvűnek lenni lényegében és mindenképp felett: inkább társadalmi és pszichológiai mintsem nyelvészeti jelenséget jelent.” (22. old.)⁴

A második nagy fejezet „A nyelvi másság dimenziói”⁵ — országos összehasonlító nyelvcsere-kutatás adatai alapján mutatja be a hat magyarországi közösség kétnyelvűségi modelljeit. A nyelvválasztás variabilitásának feltérképezése indítja a fejezetet a különböző hétköznapi nyelvhasználati szituációkban, ugyanis a két (vagy több) nyelv funkcionális megoszlása mutatója annak, hogy egy közösség a kétnyelvűség, illetve a nyelvmegőrzés vagy a nyelvcsere milyen stádiumában van. Fontos elméleti megállapítása a szerzőnek, hogy a XXI. században a magyarországi (ös)honos nemzeti közösségek saját nyelvű egynyelvűsége a közösség (ki)zártágát feltételezné, ami talán a XIX. században még lehetséges volt, de ma „a saját nyelv megőrzését nem az egynyelvűség, hanem a kétnyelvűség fenntartása tudja biztosítani” (81. old.). Borbély Anna stabil kétnyelvűség helyett „fenntartható kétnyelvűség” terminussal definiálja azt a kétnyelvűségi modellt, amely hosszú távon a nemzeti közösségek saját nyelvének fennmaradását eredményezheti. „A fenntartható kétnyelvűség a kétnyelvűségnek az a típusa, amely arra utal, hogy a kétnyelvűség nem egyszerűen stabil, tehát egy hosszantartó, statikus, két nyelvet érintő jelenség, hanem sokkal inkább (az A vagy a B nyelv dominanciájában) változatos, folyamatosan és dinamikusán változó nyelvi jelenség, amely (az egyének és a közösségek életében) csak bizonyos feltételek mellett valósulhat meg” (92. old.). A MaBiLing kutatás eredményei szerint a nemzetiségi nyelv megőrzése, tehát a fenntartható kétnyelvűség tekintetében a románok és a szerbek járnak az élen: a legtöbb nyelvhasználati szituációban a saját nyelvüket részesítik előnyben a magyarral szemben. Őket

⁴ Edwards, John V.: Foundations of Bilingualism. In: Bhatia, Tej K. – Ritchie, William C. (eds.) *The Handbook of Bilingualism*. Malden, MA, USA–Oxford, UK–Victoria, Australia, Blackwell Publishing, 2004, 7–31; 30.

⁵ *MaBiLing* (NKFP 5/126/2001, MTA Nyelvtudományi Intézet Többszervezési Kutatóközpont, kutatásvezető: Bartha Csilla)

követik a románok és a szlovákok, míg a nyelvcsere folyamata a beás és a német közösségekben a legelőrehaladottabb.

A *harmadik kisebb fejezet* címében egy kérdést fogalmaz meg a kutató: *Legyőzi-e a globalizáció a méhkeréki közösségben a román nyelv megőrzését?*, melyre a településen végzett empirikus kutatások (1985, 1997, 2003) segítségével keresi a választ. A kutatás fő kérdése, hogy miként függ össze a közösség gazdasági ereje a nyelvhasználattal. Méhkeréket a kezdeti nyelvcsere (román-magyar) szakaszába sorolják. A közösségi és földrajzi zártág kedvezett a saját nyelv és a hagyományok megőrzésének, valamint a 60-as évektől (a 2011-es válságig) virágzó fólia-gazdálkodás erősítette a helyiek önbecsülését. Saját nyelvváltozatukhoz (öt romániai román szubdialektus keverékéből álló nyelvváltozat) pozitívan viszonyulnak. A településen dolgozó romániai vendégmunkások szemében a közösség gazdasági ereje miatt a helyi nyelvváltozat a sztenderd román nő. A nyelvcsere folyamatára utal, hogy a fiatalabb generáció, a gyerekek többet beszélnek magyarul (közösségi változás), de az egyének román-magyar kétnyelvűsége is változik az életkor előrehaladtával (a román dominancia irányába). Borbély Anna a fejezet végén hipotézisként fogalmazza meg válaszáat a fejezetcímbe feltett kérdésre: „a közösséget több mint 300 éves történelmi múltja, közösségi vitalitása és az eddig elért eredmények megsegítik, hogy megoldási módokat találjon a globalizációs kihívásokra, ezzel biztosítva a román nyelv, a román-magyar kétnyelvűség fenntarthatóságát” (144. old.).

A *negyedik fejezet* tárgyalja a kétegyházi románok körében végzett valóságos idő vizsgálat eredményeit. A húsz éves intervallum alatt két vizsgálat készült, közülük az első, az 1990–2001-es évtized nyelvi változásait elemzi. A terepmunkát talán megkönnyítette, a vizsgálatok hitelességét azonban biztosan növeli az a tény, hogy maga a kutató is kétegyházi román gyökerekkel rendelkezik. A vizsgálat alapkérdése az volt, hogy a nyelvcsere folyamata mennyire tekinthető generációs, fokozatos, lineáris változásnak, s a közösségre melyik nyelvcsere modell a jellemző. A kutató 26 szituációban vizsgálta a nyelvválasztási stratégiákat, s az adatokat egyrészt generációs (látszólagos idő), valamint a tíz év (valóságos idő) hatásait vizsgálva elemezte. Az eredményekből kiderül például, hogy a nyelvcsere generációs változás, de a tíz év hatása is kimutatható.

8 beszédhelyzetben volt a tíz évnek hatása, ebből 7-ben a román-magyar nyelvcserevel ellentétes folyamatok mutathatók ki. Életkor tekintetében a középkorúak nyelvvalasztása a legstabilabb. A társadalmi nem mint változó figyelembe vételével pedig azt mutatják az adatok, hogy a románhoz a nők, ezen belül is az idős nők kötődnek leginkább. A kutatói hipotézissel ellentétben a longitudinális vizsgálat alapján a pozitív attitűdök a román nyelv irányában növekedtek.

Az ötödik összegző fejezet metaforikus címet kapott: *fenntartható két-nyelvűségi modell – a nyelvi aranymetszés*. A szerző újra végigveszi, értelmezi az egyes fejezetek fontosabb megállapításait, majd a hat kétnyelvű közösségben végzett empirikus kutatások eredményeit a fenntartható két-nyelvűségi modellben (FKM) összegzi (5.1. ábra, 246. old.). A modell kiforrottságát, a mögötte lévő alap kutatásokból szerzett tudást jelzi az is, hogy már ránézésre is olyan letisztult és egyszerű, hogy kérdezhetnénk, ez miért nem nekünk jutott eszünkbe. Az FKM olyan kétnyelvűségi jelenségekre összpontosít, mint a nyelvvalasztás (nyelvek használata), nyelvtudás és nyelvi attitűdök (pozitív mindkét nyelvhez és a saját változatokhoz is), valamint a könyvben csak érintőlegesen vizsgált nyelvi ideológiák (mindkettőt támogatják). A kétnyelvűségben érintett nyelvek (s ezeken belüli változatok $L_x(a+b)$ és $L_y(a+b)$) között mellérendelt, kiegyenlített (nem hierarchikus) viszonyt kell kialakítani és stabilizálni ahhoz, hogy a fenntartható kétnyelvűség mint állapot létrejöjjön és fennmaradjon. „Az elemzett magyarországi kétnyelvűségi adatok lehetőséget nyújtottak arra, hogy deduktív módszerrel kirajzolódjon a „kép” arról a nyelvi aranymetszésről, amely – jelenlegi tudásunk szerint – két (de akár több) nyelv klasszikus arányosságát, természetes egyensúlyát ábrázolja” – írja Borbély Anna zárásként (247. old.).

A monográfia hatodik és hetedik fejezete románul és angolul összegzi a fontosabb következtetéseket. Az igen impozáns, kemény borítójú és jól forgatható kötet nyelvezete igazán élvezetes, így bátran ajánlom a kétnyelvűséggel hivatásszerűen foglalkozókon és a nyelvész hallgatókon túl, a mindnyájunkat valamilyen formában érintő két- és többnyelvűség iránt érdeklődő laikusoknak is. Fontos lenne, hogy minél szélesebb körben elterjedjen, hogy „a kétnyelvűség, pontosabban annak hozzáadódó típusa, a kétnyelvűeknek természetes és hasznos. Sőt a kétnyelvűség mindenkinek hasznos” (239. old.).

Márku Anita

Babiloni Kárpátalja: a regionális nyelvpolitika története a XX. század első felében (1944-ig)

Степан Черничко, Чілла Фединець: *Наш місцевий Вавилон: Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року)*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014, 240 р.

Csernicskó István, kárpátaljai nyelvész, a beregszászi Hodinka Antal Intézet vezetője és Fedinec Csilla, a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Központ Kisebbségkutató Intézetének munkatársa tudományos érdeklődésében közös pontként azonosítható be a mai Kárpátalja, mint régió (nyelvészeti, történeti, oktatáspolitikai szempontú) kutatása.

2014 elején közös kötetük Babiloni Kárpátalja címmel jelent meg az Ungvári Nemzet Egyetem Politikai Regionalizmus Kutatóintézete tudományos tanácsának ajánlásával. A könyvben a mai Kárpátalja területén jellemző nyelvpolitikai folyamatokat veszik górcső alá a kiegyezés-től a terület Szovjetunóhoz való csatolásáig.

Az olvasó, aki kezébe veszi a kötetet, először a címvalasztásra lesz figyelmes. „Babiloni Kárpátalja” – eszünkbe jut Babilon, a város és természetesen a Babel-tornya története is. Ahogy kutakodunk mentális lexikonunkban (vagy akár az internet kereső programjaiban), sokféle – pozitív és negatív – konnotációt találunk a történet kapcsán. Teológiai értelemben a nyelvek összekeveredése, a nyelvi pluralizmus megszületése gyakran az isteni büntetéseként értelmeződik, amelyet azért szab ki a felső hatalom az emberiségre, mert a korábban kapott – szaporodjatok és sokasodjatok, népesítsétek be a Földet – áldás helyett az emberiség egy értelmetlen célt követve toronyépítésbe kezd, hogy magának nevet szerezzen.

Az értelmezés más formái után kutatva jómagam belebotlom Szilágyi N. Sándor, kolozsvári nyelvészprofesszor írásába, amelyben ő maga is épp a Bábeli történet nyomán kialakult többnyelvűség megítélésével foglalkozik, címfelvetése is ez: *Bábel átka? Nem inkább áldása?*¹ Szilágyi

¹ Szilágyi N. Sándor: Bábel átka? Nem inkább áldása? In: Csernicskó István, Fedinec Csilla, Tarnóczy Mariann, Vančóné Kremmer Ildikó: *Utazás a magyar nyelv körül. Írások Kontra Miklós tiszteletére*, Budapest. Tinta Könyvkiadó, 2010, 52-57.